

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԳ ԵՒ ԱՐԵՒՄՈՒՏԳ.

Վերջին մէկ ամսւայ ընթացքում Արեւելքի վեճակը խիստ շփոթվեց: Իրար յաջորդող դէպքերը թէ՛ Արեւելքում գլխաւորապէս, թէ՛ Մակեդոնիայում և թէ՛ մասամբ Հայաստանում իւրաքանչիւր օր նորանոր անակնկալների պատճառ են դառնում քաղաքական աշխարհում: Արեւնոտլիան գետինը վրէժ է ազդակում ազատութեան համար կռող ժողովուրդներին: Ազատասիրական ոգևորութիւնը գրգռել է մասնաւորապէս կրէտացիներին, որոնց հերոսական կռիւն շտապում են մասնակցելու հարկւրաւոր յոյներ: Վա մի հազաւազիւ եղբայրասիրութիւն է, որ այնպիսի սրտաշարժ եռանդով ցոյց են տալիս յոյները դէպի իրանց եղբայրները, և մենք անկարող ենք զսպել մեր հիացումն այդ օրինակելի, այդ եղբրական ու տրինաշատ, այդ սուրբ ու արտասոււախառն տեսարանի առջև:

Արեւելք, իրանց ազատութեան և ինքնուրոյնութեան իրաւունքը բարոյական տեսակէտից կրէտացիներն արդէն ձեռք են բերել: Այս փոքրիկ ժողովուրդն առաջ է բերում իսկապէս մի վեճակարի ոյժ և մղում է մի հսկայական կռիւ՝ արժանի բոլորովին ուրիշ վախճանի, քան ունի նա այժմ: Ղիշդ է, կոտորածներն անվերջ են, թըշուառութիւնը սարսափելի, խաղաղաբնակ կրէտացիների վախուստն էլ դէպի Յունաստան տեղի ունի ահապին հոսանքով: Բայց ո՞ր մէկ ապստամբ ժողովուրդը ենթակայ չէ այդ սոսկալի աղէտներին: Եւ կարելի է միթէ ենթադրել, որ թշնամի տէրութիւնն էլ չի թափիլ միշտ իր ամեն ճիգերն իր սեփական գոյութիւնը կամ կարծած իրաւունքները պաշտպանելու: Ուր կայ հարուած, այնտեղ հակահարուածը բնական է: Բայց այդ չէ կարող և չը պիտի պատճառ լինի, որ ազատութեան համար կռող ժողովուրդն էլ իր կողմից չը շարունակէ իր մի անգամ սկսած մարտը: Եւ կրէտացիները մինչև այսօր զարմանալի տոկունութեամբ ցոյց տվին իրանց կամքի զօրութիւնը, իրանց վրձնականութիւնը և իրանց ամենալաւ ոյժերի անըսպառ եռանդն ու քաջութիւնը: Եւ եթէ նրանք քաղաքական աշխարհում տակաւին անուանվում են խռովարարներ, վաղը, կասկած չունենք, նոյն

այդ աշխարհում նրանց կանուանեն բացարձակաբար քաջարի հայրենասէրներ և Արեւելի հողի խական տէրեր:

Բայց սակայն քսոմնելի է տեսնել՝ այդ փոքրիկ, արհամարհված ժողովուրդի օրինակելի, բարձր հերոսութեան ու ազնւութեան կից՝ եւրօպական վեց մեծ պետութիւնների անուանված խոշոր շահամոլների ու յանցապարտների ընթացքը, որ լի է ամենակեղծ Ֆրագներով, անբարոյականութեամբ, կամ լիբ անարբերութեամբ: Անտարբերութիւն... Ո՛չ, այս վերջին խօսքը ճշգրտէն չէ թարգմանում եւրօպական տէրութիւնների բռնած զիրքը դէպի սուլթանի կառավարութեան ձեռքով կատարվող անլուր, գաղանային կոտորածները թշուառ փոքր ժողովուրդների մէջ: Թւում է, թէ բոլոր եւրօպական պետութիւնները, եթէ համաձայն չեն իրար հետ՝ երբ խնդիրը Թիւրքիան պատուապատառ անելու մասին է լինում, ընդհակառակը՝ սրտաշարժ համերաշխութիւն են ցոյց տալիս, երբ խնդիրը փոքր ազգերին կոտորելուն է վերաբերում: Պարզ է դրանից, որ այս պետութիւններն իրանց շահերի տեսակէտից տակաւին չեն կարողանում բարեպատեհ ըրադէ համարել Թիւրքիայի բաժանումը ներկայումս: Իրանց յարաբերութիւնների այժմեան շրջանում ու երկիւղալի հանգամանքներում նրանք մատնվել են մէկ անվճռականութեան ու վարանման, որ և ստէպ թւում է անտարբերութիւն: Եւ հէնց այդ զրութեան շնորհով՝ նրանք նախամեծար են համարում թողնել սուլթանին անպատիժ կերպով կոտորել այդ «փոքր, անկարելորդ» ապստամբ ժողովուրդներին, որոնք այդ տէրութիւնների կարծիքով, բոլորովին անտեղի կերպով առիւծներին անհանգստացնող ծանձերի դեր են կատարում: Արեւելք եւրօպական տէրութիւնները ցոյց չեն տվել այնքան տկարութիւն, այնքան խառնաշփոթ ու վարանոտ ընթացք, որքան այս ամբողջ տարւայ միջոցում Թիւրքիայի նկատմամբ՝ այս վերջին կայսրութեան մէջ տեղի ունեցած ամեն դէպքերի ժամանակները: Այդ տէրութիւնների պատմական յանցանքն արդէն բոլորովին ծանր կերպարանք է ստանում, երբ տեսնում էք, որ դրանք իրանց դրամական փոխաւումութիւններով սուլթանին աւելի և աւելի զօ-

րութիւն տված եղան թիւքական կառավարութեան ջարդելու ու ոչնչացնելու հպատակ ժողովուրդներին: Այդ եղաւ եւրօպական տէրութիւնների դարձը մինչև օրս թիւքիայի այս տաղնապների միջոցին:

Վա է այն բարոյախօսական միակ եղրակացութիւնը, որ կարող ենք անել իրերի ներկայ դրութիւնից: Վա է, առաջի այդ բարոյախօսութիւնը, կարծես հանելուկը բացողը, որովհետեւ, վերջապէս, այնքան արիւն, այնքան գազանութիւն, այնքան սարսափներ, որ այս վերջին տարին տեղի ունեցան ամբողջ թիւքական կայսրութեան մէջ, և միևնոյն ժամանակ այնպիսի անսովոր, շահասէր, եսամոլ, ամարդի, զզուելի ընթացք, որպիսին ցոյց տվին և ցոյց են տալիս այսօր ևս դէպի նոյն այդ սարսափները եւրօպական տէրութիւնները — որովհետեւ, ասում ենք, այդ բոլորը միմիայն զօրութիւն առաջնորդում կարելի է հանդիպել, առաջներ, որոնց մէջ թեւաւորվում են ամենավայրենի, ամենազաւանային երեւակայութիւններ՝ ամեն տեսակ հնարված սարսափների ու տանջանքների նկարարագրութեամբ: Աւ սակայն այն, ինչ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը տարիներից ի վեր տեսաւ և շարունակում է տեսնել նոյն իր աչքով. այն, ինչ կրեցինք մենք, թշուառ հայերս և մեր բաղդակից ոչ պակաս թշուառ եղբայրները — դա իրականութիւն է և ոչ աւակ:

Եւրօպական մեծ պետութիւնների իրար հակառակ շահերով ծագած ներկայ պատմական բռնապետ, որին հանդիպել են հայկական, կրէտական, մակեդոնական և այլ խնդիրները, իսկապէս մի խիստ շփոթ ու խճճված բոլի է: Այդ բոլին յղել է ամեն տեսակ անակնկալներով: Այդ բոլին է հիպոթիզաութեամբ, կեղծ ղեկավարել է, եթէ թող իր տրվէ մեզ դործածել այսպիսի մի ոճ՝ աւելի որոշապէս ներկայացնելու համար մեր միտքն այդ պատմական բոլի անստորի ու շարունակ փոփոխվող յատկութեան մասին: Այդ բոլին նոյնքան աննպաստ է առհասարակ Արեւելեան խնդրի լուծման համար, — միլուծում, որով ազգային բաւարարութիւն ստանային նաև թիւքահայատակ մանր ժողովուրդները, — որքան և նպաստաւոր: Այդ խնդրի ինչպէս մի, նոյնպէս միւս՝ հակառակ ելքը յաջորդաբար իրար հետ մաքառում են, նայած առաջացող տարբեր-տարբեր քաղաքական հանդամանքներին, հանդամանքներ, որոնք ստէպ առաջ են դալիս բոլորովին ուրիշ աղբիւրներից, եւրօպական քաղաքական ասպարէզում տեղի ունեցած որ և է դէպքից կամ դիպումատական անհաշտութիւններից: Աւ պատմական բոլի հէնց այդ քամէլէօնականութեան ենք պարտական, եթէ կարելի է այդպէս արտայայտվել, որ ինչպէս հայկա-

կան դատը, նոյնպէս կրէտական, շատ պարտադանութեամբ կարծես բոլորովին մօտեցած լինէին իրանց բաւարար լուծման, երբ յանկարծ որ և է անակնկալի շնորհով կրկին յետ են հրվում, կրկին մնում անլուծելի կրկին թշուառ ժողովուրդներին ընկղմելու համար իրանց սեփական արեան ծովը: Աւ այն բարոյական տանջանքը, որ կրում են այդ պարտադանութեամբ այդ խեղճ ժողովուրդները, նրանց նմանեցնում է այն առասպելական Տանտալին, որ ինքը խրված լինելով ջրի մէջ յաւիտենական կերպով և իր շուրջը լի պողատու ծառեր, իր ծարաւը յագեցնելու համար ջուրն է ուզում խմել — և ջուրը ցած ու ցած է իջնում, իր քաղցն ամոքելու համար՝ դէպի իր վրայ կախված ծառերի պտուղներին է բերանը տանում — և ծառերի ձիւղերն են վեր բարձրանում: — Աւ այդպէս միշտ:

Պէտք կայ արդեօք ասելու, որ մենք նրանցից չենք, ի հարկէ, որոնք անաջողութիւններ ու դառն վիճակ տեսնելով, մասնվում են վհատութեան, թուլութեան, յուսահատութեան: Աւ աւաղ, ականատես եղանք նաև բարոյական այնպիսի այլանդակների ջիւղախտական ընթացքին, որոնք օգտվելով ազգի ընդհանուր թշուառութիւնից, աւելի են խտացնում նրա վհատութեան զգացումը, զրգուելով նրան ոչ միայն հայ յեղափոխականների, այլ նոյն իսկ յեղափոխական գաղափարի դէմ: Ասելու հարկ չեկայ, անտարակոյս, թէ որպիսի սնափառութիւն, զգուելի պրօփօկացիա, առետրական ստոր խաբեբայութիւն ու շահախնդրութիւն կան թագնալած այդ բաւարարական հալածանքի տակ, որ մղում են յեղափոխականներին դէմ մեր ներքին թշնամիները: Արանք չեն կարողանում այդ ծածկել, որպէս և չեն կարողանում ծածկել իրանց ներքին դոհունակութիւնը մեր դատի մինչև օրս եղած ընդհանրապէս անաջող ելքից, ըստ որում իրանց վերաւորված անափառութեան սպիների վրայ այսօր կարողանում են պալասան դնել, իրանց թոյնը թափելով ու փռփռեցնելով յեղափոխականներին դէմ:

Սակայն թոյնները այդպիսիներին իրանց կծիկը փաթաթել, որոնք իրանց տխմար մեծամոտութեամբ կարծում են, որ առանց իրանց անձերի հայ ազգը ոչինչ է, հայ ազգը կորած է, և իրանք, ընդհանրապէս, նախախնամութեամբ հային տրված մարգարէներ են, որոնք միշտ ամեն բան մարգարէանում են, և միայն ամբողջ հայ ազգն է տխմարը, որ նրանց մարգարէութիւնը սեւ դրամի տեղ էլ չէ դնում: Այսօր, վերջապէս, նրանք ասպարէզ են դառն իրանց օգտին շահագործելու հայերի դիակները. — և թող անեն:

Իսկ մենք, յեղափոխականներս, իսկ մենք, որոնք միշտ յոյս ունենք ազգի լուսավոյն ոյժերի վրայ և զեռ ոչինչ՝ կորած չենք համարում նրա փրկութեան համար, մենք հաստատ մնանք միշտ մեր պատմական պարտականութեան մէջ: Աթէ եւրօպական քաղաքականութեան ներկայ վիճակում արի Արեւելն ունեցաւ բաւական ոյժ աւելի և դարձեալ անընդհատ կերպով առաջ մղելու իր սուրբ ճակատամարտը և միւս կողմից էլ աւելի զրգովեցան ու ծաւալ ստացան մակեդոնական ապստամբ ոյժերը — այդտեղից կարող է մեկնման կէտ լինել ամենաճանր զէպքերի ու խնդիրների, որոնք իրանց ասպարէզ կունենան եւրօպական տէրութիւնների մէջ: Այդ մօտալուտ, այդ ամեն օր առաջ դալ սպառնացող հանգամանքի համար մենք, հայերս, պէտք է պատրաստ լինենք մեր յեղափոխական ոյժերով, ջանալով չը սպառել սրանց անբարեպատեհ կամ անյարմար պարագաներում և ջանալով խուսափել ամեն պատահականութիւններից կամ զիմաղրաւել զրանց:

Դաւանակիս պայմաններում, երբ թերեւ հայութեան ընդհանրութիւնը, թուում է, էլ չէ սպասում իր փրկութիւնը, իսկապէս կարող են յայտնվել անսխիտ հանգամանքներ, երբ արդէն կազմ ու պատրաստ պէտք է լինենք մեր փրկութեան գուռն ուժղին կերպով բաղնել կարողաւալու համար:

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՎԱՆԻՑ. ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԴԵՊԲԵՐԸ.

Յունիս 2-ի գիշերը մի յինապետ կսպանուել Այգեատանը. կառավարութիւնը յեղափոխականներուն կը վերադարձայս գէպքը և այս պատճառ համարելով հետեւեալ օրը ամբողջ քաղաքը զինւորական շղթայով կը պաշարէ: Երկուշաբթի ժամը 2-ի միջոցները յարձակումը սկսաւ: Թուրք խուժանը շատ մը թաղեր մըտաւ սպաննեց, տուներ հրդեհեց և կողոպտեց: Ուր որ ընդդիմութիւն չէր գտներ կաւերէր, իսկ ուր որ ուժեղ ընդդիմութեան կը հանդիպէր զօրքերը խուժանին օգնութեան կը հասնէին: Առհասարակ այն թաղերը մնաստեցան որ զէնք չունէին և չը կարողացան զիմաղրել. օր. Հայկայ-վանք, ուր ժողովուրդը մաս մը խուժանէն սպանուելէ յետոյ՝ մաս մ'ալ Թոօօմանիի և տ. Սալգաթի թաղեցւոց հետ ապաստանեցան Թէմիր օղլի Ղալիպ փաշայի տուն: Ղալիպ փաշան (մեր իշխաններու ամենասիրելին և նախկին բարեկամ) իրեն տունը ապաստանող 200-ի չափ հայերը իր տան մէջ սպաննել տուաւ, որոնց մէջ կը գտնուէին Խանձեան Հայրապետ աղան, եղբօր որդին Նշան էֆէնտին անպատան Հայրապետ (Պօղոսի խնկարկուն) որ Ղալիպի բարեկամն էր: Ահա թող տեսնեն մեր միւս իշխանները՝ Ղալիպի բարեկամութիւնը...

Կառավարութիւնը մինչև յունիս 6 խուժանով

անգոր թաղերու մէջ սպանում, հրդեհում և կողոպուտ ընելէ վերջ, երբ զիմաղրութեան հանդիպեցաւ պահանջից որ յեղափոխականները յանձնուին. այդ պատճառաւ յունիս 7 ուրբաթ օր անգլիական, պարսկական հիւպատոսները, ռուսական թարգմանը, Սահակ վարդապետ, շնչակեան ներկայացուցիչ պ. Մարտիկ և Գրօշակեան ու Արմենայի ներկայացուցիչները գումարում ունեցան Այգեստանը: Կառավարութեան 12 ժամ միջոց կը պահանջէին, բայց կառավարութիւնը այն շաբաթ առաւօտ թնդանօթները Այգեստան տարաւ և Սեւ քռեց ու Համուտ աղէնց տան քովէն զարկաւ. Հասպէնտերէնց տունէն ցխեալ, մինչև փոքր քիտրջէն՝ երկու կողմի տուներ ռմբակոծեց մօտ 300 լմնդանօթ արձակելով: Մեր աղայոց քաջութիւնը թէ Արարբ Աբիժ օղլու թաղ, թէ Համ փողոց և այլն տեղեր անպատմելի է. Չուղլի փողոցի գլուխ Թիւթիւնճէրենց տան մօտէն մեր մի զինուոր ամբողջ խուժանին կը զիմաղրէր:

Աիւրակի առաւօտ ամբողջ յեղափոխականները և նրանք համարձակ Այգեստանէն դուրս ելան, որոնց թիւը 2000-ի կը հասնէր: Այգեստան արուարձաններով 1000-ի չափ սպաննուած հայեր կան: Քաղաքը պարիսպէն ներս ապահով մնաց: 100-ի չափ թուրք զինւորներ, մի հարիւրապետ, մի տասնապետ, եօթը թնդանօթաձիգ զինւորներ, 800-ի չափ քուրդ համախիտ և թուրք խուժան սպաննուած են.

Քաղաքի շրջականները գտնուող Հալիա յ-վանք Պուղհանէ, Տ. Սարգիս Թաղ, Թօրօմանի Թաղ, առանց ընդդիմութեան կողոպտուեցան: Այգեստան աւելի սպաննութիւն գործուած թաղերն են՝ Ս. Յակովբի թաղ, Արարուց թաղ: Կարմրօտ Ս. Խաչ և Վարադա Վանքեր կողոպտուած ու հրդեհուած են: Վարադի մէջ սպաննուած են Արիստակէս և Յարութիւն վարդապետներ և քսանի չափ միաբն: Քաղաքի մէջ հրդեհուեցաւ Հայկայ վանքի, Յանկոյանների և ս. Յակովբի եկեղեցիները: Վարադայ վանքի մէջ սպաննուած է վանահայր Գանիէլ վարդապետ և չորս քահանաներ:

Այստեղ կը գրեմ Հայոց Չորի մի քանի գիւղերու սպաննելոց ցանկը, որը պաշտօնական է: — Անգըղ գիւղ՝ 63 սպաննուած և 15 դիակ գետը ձգուած. Մաշկական՝ 8 սպաննուած և երկու գետ ձգուած: Իշխանի գոմ՝ 37 սպաննուած և 2 դիակ գետ ձգուած: Մարկս գիւղ՝ 26 սպաննուած 16 վրաւոր՝ բոլորի ընտանիք կորսուած. Թուրքաշէն գիւղ՝ 17 սպաննուած բոլորի ընտանիք առեւանգուած Ոստան. Միւլք գիւղ՝ 13 սպաննուած 5 դիակ գետ ձգուած. Բէօշք գիւղ՝ 22 ըսպաննուած 14 դիակ գետ ձգուած. Գիւմ գիւղ՝ 108 սպաննուած 64 դիակ գետ ձգուած. Խօրթում գիւղ՝ 34 սպաննուած. Ծաւտան գիւղ՝ 78 սպաննուած, որմէ 24 դիակը անյայտ է և 20 կրօնափոխ. Արտամետ գիւղ՝ 48 սպաննուած բացի կորսուածներէն. Բլղենց գիւղ՝ 23 ըսպաննուած 44 կրօնափոխ և 192 հոգի ևս կոտորուած կամ Ոստան տարուած. Հինտիստոս գիւղ՝ 95 սպաննուած 146 կոտորուած և առեւանգուած. Բերդակ՝ 36 սպաննուած 16 տուն հրդեհուած. Այգեստան վառուած տուններու թիւը յայտնի չէ. 2 օր առաջ խաղաղ:

ԹՂԹԱՎԱՅՈՒԹԻՒՆ ԶԵՅԹՈՒՆՅՑ.

Չէյթուն, 6 յունիս 96.

Թիւրք կառավարութիւնը կամաց կամաց դրժելով իր խոստումները այժմ կսկսի տուրք հաւաքել, այնպէս որ Պոլսոյ պատրիարքարանէ եկած օգնութեան դրամէն 40 ոսկի առին տասնորդի տուրքերու փոխարէն: Այս խնդիրներու համար հիւպատոսներուն բողոքեցինք, սակայն այժմ հիւպատոսները մեկնած լինելով Չէյթունէն՝ երեսի վրայ են մնացած մեր այդ պահանջների գործադրութիւնը:

Այս օրեր Չէյթունի զօրանցի հիմնարկութիւնը պիտի սկսին: Այս անգամ մօտը գտնուած տուններն ու մզկիթն ալ միասին պիտի առնեն, կերելի թէ բաւական մեծ շէնք մը պիտի շինուի:

Ահաւասիկ վերջերս պատահած մի քանի դէպքերու նկարագրութիւնը: — Պատերազմի միջոցին չէրքէզներու մէջ մնացող երկու հայեր բանակը փաշայի մօտ բերած էին և հիւպատոսներու եկած օրը այդ Չէյթունցիները Մարաշ տարա՝ և բանտարկած էին: Այժմ անոնցմէ մէկը Թալէսեան Յակոբ՝ բանտին մէջ կը պայտեն, երկաթեայ տաքցած կտորներով մարմինը կը խարեն և ուրիշ անլսելի տանջումներ կուտան, այնպէս որ չկարողանալով դիմանալ կը մեռնի բանտի մէջ:

Փետրվար 22-ին Ալապաշ գացող եօթն տապաշցիները բոլորովին անհետացած էին. շատ խուզարկութիւններէ վերջ՝ քսան հինգ օր յետոյ անոնց դիակները գտնուեցան: Ասոնք սպաննուած էին թուրքերու կողմէ:

Այս դէպքերը հիւպատոսներու ներկայութեանը գործադրուեցան, սակայն այդ եւրօպացի հիւպատոսները իրենց ներկայութեամբը իսկ չը կարողացան կամ չուզեցին մեր աղգար իրաւունքները պաշտպանել:

Հիւպատոսներու մեկնումէն յետոյ Չէյթունէն 5 ժամ հեռաւորութեամբ՝ Քելվանէսեան Նազարէթ աղայի ջորեպանին և ընկերներուն վրայ կը յարձակին մի քանի զինեալ թուրքեր, Եզեկիէլեան Գուգուրն կսպանեն, երկու հոգի կը վերաւորեն և ջորիներն ալ առնելով կը հեռանան:

Մարաշէն Չէյթուն եկող քանի մը հայ ջորեպաններու վրայ շատ մը թուրքեր կը յարձակին: Անոնցմէ մէկը կը վերաւորեն, իսկ միւսները թողնով ամեն ինչ թշնամիներուն՝ իրենք կը փախչին: Տեղւոյս կառավարութիւնը իբր թէ պիտի պատժէ սոյն ոճրագործները: Այս ջորեպանները մարաշցի էին:

Հանրաժանօթ Ալի պէկը Չէյթունի տուններէն մարթիի հրացան փնտռել ուզեց, և այս նպատակով 800 զինւորներով քաղաք իջաւ խուզարկութիւններ անելու համար: Ժողովրդի աղգար իրաւունքը և շահերը պաշտպանող յայտնի անձնաւորութիւններ բազմաթիւ Չէյթունցի քաջերով դիմաւորեցին Ալի պէկին և յայտարարեցին իրեն իրաւունք չունենալը դաշնակցութենէ վերջ զինւորներով քաղաք մտնելը, տուններ կոխել ևն: Ալի պէկը կը պնդէ. Տեղակալի և մի քանի հայ աղաներու միջամտութեամբը վերջապէս որոշուեցաւ մի կասկածուած տուն միայն խուզարկել, որտեղէ մի քանի սուրն միայն գտան և տանտէրը միասին առած զօրանոց տարին բանտարկելու համար: Նոյն օրն իսկ ժողովուրդը հաւաքուած սպառնալիքներով պահանջեց այդ մարդու ազատ թողուիլը: Ալի

պէկը խոնարհելով ժողովրդի բուռն զայրոյթի առջև անմիջապէս ազատ արձակեց բանտարկուած Չէյթունցին:

Նոյն այդ օրեր Մարաշի թուրքերը և շրջակայ աշիրէթները կառավարութեան քաջալիրութեամբ սաստիկ դրդուած բացարձակ կերպով պատրաստութիւններ կը տեսնեն և կապառնան երկրորդ կոտորած և կողոպուտ անել Մարաշի հայերու մէջ. և այդ նպատակի իրագործումը քանիցս ցոյցերով, սպաննութիւններով յայտնի երևան հանեցին: Չէյթունցիները Մարաշի թիւրք կառավարութեան և խուժանի սոյն կատաղած ընթացքը նկատի առնելով, նաև այդ օրեր ճանապարհներու վրայ կատարուած սպաննութիւն ու աւազակութիւնները աչքի առաջ ունենալով, ամենքը միասին հաւաքուեցան և իրենց սիրելի գլխաւորներու հետ դիմեցին թրքաց բանակը. բոլորովին յուզուած վիճակի մէջ և կատաղի սպառնալիքներու տակ բանակի հրամանատարէն պահանջեցին անմիջական կերպով Մարաշի մէջ կոտորած լինելու վտանգին առջև առնուիլը, թիւրք խուժանի սոյն գործած չարիքներու և գաղտնի սպաննութիւններու վերջ տրուիլը, խաղաղութեան հաստատուիլը ելն ելն. իսկ հակառակ պարագային իմաց տուին նորանոր ծանր դէպքերու անխուսափելի լինիլը, որոնց պատասխանատուութիւնը կը կը ծանրանայ իրեն՝ թուրք կառավարութեան վրայ: Ալի պէկը այս անակնկալի վրայ շուարած և խելակորոյս Չէյթունցիներէն կը խնդրէ հանդարտուիլ և կը խոստանայ անմիջապէս գոհացում տալ իրենց պահանջներին: Ալի պէկը Չէյթունցի մի քանի իշխաններու հետ կը դիմէ հեռագրատուն և Գերմանիկի կառավարութեան խստիւ կը պահանջէ թիւրք խուժանի զսպուիլը և քաղաքի մէջ անդորրութեան հաստատուիլը:

Մի քանի օրէ իվեր Չէյթունի Մարաշի և ուրիշ տեղերի հետ մեր յարաբերութիւնները սկսած են. Չէյթունցիները երբեմն զէնքով Մարաշ կերթան և կուգան: Անցեալները մի քահանայ և մի քանի աղաներ Էլպիսթան գնացին և այն տեղի թուրք և չէրքեզ մեծերու հետ հաշտուելով երգում տուին իրարու, որ իրենց ժողովուրդը իրար չը վնասեն. դրացիական յարաբերութիւնները մշակեն ինչպէս առաջ և այս մասին ուշադրութիւն դարձնելով զգուշացնեն իրենց հասարակութիւններուն:

Այս օրեր լսեցինք թէ՛ Մարաշի մէջ թիւրքերը Ֆրանսական հիւպատոսի գալստին վրայ հրադէն պարպած են և զըպարտելով թէ՛ նոյն ինքը գալստը պարպեց զէնքը՝ կը ձերբակալեն ու կը բանտարկեն: Հիւպատոսը զայրացած կը դիմէ կառավարութեան գուռը և գալստը միասին առնելով դուրս կելլէ: Այս դէպքը բաւական վիվուկ կը հանէ քաղաքի մէջ:

Մարաշի հայոց վիճակը շատ անտանելի է. կեանքի ապահովութիւն երբեք չկայ: Գեռ հայերը այգիներ չեն կարող գնալ ազատ կերպով: Չէյթունի խնդրով բանտարկեալները ազատ արձակուեցան ընդունուած պայմանների զօրութեամբ. իսկ միւս բանտարկեալները տակաւին կսպանեն բանտերու մէջ: Վերջերս կրտսի թէ դատավարութեան պէտք է սկսուի այդ բանտարկեալներու համար:

Չէյթուն ապաստանող կապանցի և կօկիսոնցի գիւղացի գաղթականները դեռ ևս կը սպասեն այստեղ:

ՀՐԴԵՀ.

ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԳՈՎԻՈՅ ԳՆԻՆՈՒՆ.

ԱՂԵՏԱԼԻ ԿՈՏՈՐԱԾ ԵՒ ԱՒԱՐԱՌՈՒԹԻՒՆ ՆԻՔՍԱՐԻ. —
ԵՒԴՈՎԻՈՅ ՏԱԳՆԱՊԱԼԻ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆ.

Եւդոկիա, 17 յունիս 1896.

Վերջին ցաւալի դէպքերէն յետոյ գաւառիս հայ ժողովուրդը հազիւ սպրդած լինելով կոտորածի երկիւղէն՝ ենթարկուած էր բարոյական ամենայն տրկութեան ու նիւթական ծայրայեղ անձկութեան: Իսկ ահա այս մի քանի օրուայ մէջ սոսկալի հարուած մ'ալ ստացաւ իր վերքերի վրայ:

Քաղաքէս 10 ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող Նիքսար գաւառակէ, որը 300 տուն բնակիչ ունէր, կստանանք ահաւելի կոտորածի մը գոյժը, զոր ըստ կարելոյն կը փութանք տեղեկագրել:

Ամայս 8-ին շաբաթ օրը, Նիքսարի մէջ ժամը 5-ին թուրք խուժանը յանկարծակի յարձակում մը կընէ հայ ժողովրդի վրայ: Նախ ամէն կողմէ մէկ անգամէն կը յարձակին շուկայի մէջ հայ խանութպանների, արհեստավորների և վաճառականների վրայ: Բարբարոս խուժանը վնասած ըլլալով դաշոյններով, հրացաններով, վեցհարուածներով ու կացիններով կսկսի ամենասոսկալի նախճիրներ գործել, վերջացնելով գրեթէ շուկայի մէջ գտնուող հայերի կեանքը առհասարակ... շատ քիչերը կը յաջողին խոյս տալ և պրծիլ այս կոտորածէն: Բարբարոսները կաւերեն, կը կողոպտեն բոլոր հայ խանութներն ու վաճառանոցները, առանց ունէ և բացառութեան. այնուհետեւ կը խուժեն հայոց տներ, ալիւրի գործարանների ելնի վրայ, զորս կաւարառեն, քարուքանդ կընեն, շատ հայեր ալ իրենց բնակարանների մէջ անխնայ կսպանեն ու կը վերաւորեն...

Տեղւոյս Գայմագամը կուզէ եղելութիւնը հեռագրաւ իմացնել քաղաքիս կառավարութեան, բայց հեռագրական թելերը առաջուց կտրուած էին. ուստի ոստիկան մը կուղարկէ հոս խնդրելով որ օգնութեան հասնին: Նոյն գիշերը ժամը 3-ին ոստիկանը կը հասնի հոս. տեղւոյս զինուորական ատենի նախագահ՝ խումը մը հեծեկազմերով տեղախալ Շէվքէթ պէյը կուղարկէ Նիքսար: Մինչև անոր Նիքսար հասնելը բարբարոսները դեռ կը շարունակէին իրենց վայրագութիւնները, երբ հետեւեալ առաւօտ ժամը 12-ին Շէվքէթ պէյ կերթայ կը ցրուէ դանոնք: Բայց աւաղ, շատ ուշ, արդէն խուժանը ամէն բան լրացուցած էր և Նիքսարի հայութիւնը գրեթէ վերջացուցած...

Նիքսարէն 4 ժամ հեռուն գտնուող Գաբուա զղը զուտ հայաբնակ գիւղին մէջ ալ (60 տուն բնակիչ ունէր) մեծ կոտորած և աւարառութիւն տեղի ունեցած է: Թուրք խուժանը սպաննած է գիւղին տ. Մարաիրոս քահանան, գիւղացիներէն շատերը՝ բաւական ալ վերաւորներ թողելով. աւարառած են գիւղին եկեղեցին և գիւղացւոց բոլոր բնակարանները:

Թուրք խուժանի մէկ մասը կերթայ կը յարձակի Նիքսարէն 6-ժամ հեռու Հէրէկ գաւառակի վրայ: Կաւարառեն 15-20 հայ տուներ, որոնք կը գտնուէին քաղաքին դրսերը Մի քանի հայեր կսպանեն ու կը վերաւորեն. բայց տեղւոյն գայմագամին և թուրք երեւելիներու ձեռք առած միջոցներուն շնորհիւ՝ չեն

կրնար իրենց վայրագ նպատակը Հէրէկի մէջ ալ լիովին իրագործել ու ետ կը մղուին:

Այս կոտորածէն վերջ կառավարութիւնը խղած է հայոց յարաբերութիւնները Նիքսարի և քաղաքիս մէջ, որպէսզի հայերը չը կրնան դէպքին շարժառիթներն ու մանրամասնութիւնը տեղեկանալ և իմացնել այլուր. որով մինչև ցարդ չը կրցանք ստուգել կոտորածի շարժառիթները, պարագաները, նահատակների ու վիրաւորների թիւը, նիւթական վնասները և Նիքսարի ներկայ թշուառ ու աղէտալի կացութիւնը: Միայն թուրք կառավարներէ և կառավարական աղբիւրներէ կիմանալով թէ 350-450 հայեր զոհ գացած են բարբարոս հարուածների տակ և 100-150 ալ ծանրապէս վիրաւորուած:

() Գնութեան գացող Շէվքէթ պէյ Նիքսարէն պաշտօնապէս տեղեկագրած է տեղւոյս կառավարութեան թէ «այս կոտորած անհատական կուրէ առաջ եկած է ըստ որում իսլամներն արդէն հայոց դէմ գրգռուած լինելով առիթ գտած են իրենց վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու»:

Մէկիկ թողունք այն ամէն փաստերը, որոնք ակներև ցոյց կը տան այս կոտորածի նոյն իսկ պաշտօնականների և տեղւոյն թուրք երեւելիների հրահանգով կանխատեսուածութեամբ ու պատրաստութեամբ լինելը, մենք կը պարզենք միայն թէ՛ ինչպէս արդէն բոլոր թուրք պաշտօնականներէ, նոյնպէս և Շէվքէթ պէյէ ալ տխմարութիւն է ուղղութիւն ու արդարութիւն սպասել, քանի որ նա ինքը անբարոյականութեան և անամօթութեան ճշգրիտ տիպարն է:

Գանք այժմ մի քանի կարևոր ապացոյցների որ լիովին երևան կը հանեն անոր տեղեկագրին ստույթիւնը: 1. Ճշգրիտ աղբիւրներէ կը տեղեկանանք թէ 10-15 օր առաջ Նիքսարի թուրք երեւելիներէն մէկ քանիները իսլամ գիւղերը երթալով գիւղացիները գրգռած ու բաղարի օրը հայոց վրայ յարձակելու և անոնց ապրանքները կողոպտելու համար գաղտնապէս պատրաստած են: 2. Նիքսարի քաղաքի օրը շաբաթ լինելով՝ այդ օրը ամէն կողմէ և մէկ անգամէն յարձակած են հայոց վրայ: 3. Թուրք աղբիւրներէ կը տեղեկանանք թէ Նիքսարի մէջ դեռ կատարածը չսկսած տեղւոյն թուրք գլխավոր պարագլուխներէն Արապաճը Ապիտին, Եէմէն օղլու Խամայիլ, քանի մը կիրճիներ և շուկայի մէջ պտոյտ մը կընեն դիտելու համար թէ հայ գլխավոր վաճառականները եկած են թէ ոչ. այս պտոյտէն վերջը քիչ մը կըսպանեն, որովհետեւ վաճառականների ամենէն կարևորները Վիւտիկեան եղբարը, Թօփալեան և մի քանիներ ևս եկած չէին: Քիչ վերջ պտոյտ մ'ալ կընեն ու երբ կը տեսնեն թէ իրենց փնտած որսերը եկած են՝ այն ատեն իրենց արբանեակներուն նշանացի կընեն. իսկոյն ձեռք մը հրացան կը նետուի և կատաղի յարձակումը տեղի կուենայ: 4. Յարձակումէ առաջ հեռագրական թելերը կտրուած էին: 5. Կոտորածը ընող թուրքերը լրացարձակապէս կը խոստովանին թէ դեռ յարձակումը չսկսած պարագլուխների կողմէ յատուկ կարգադրութիւն եղած էր, ըստ որում շուկային բոլոր փողոցներուն բերանը և խանութներուն ետեւի կողմը գտնուած պարազներն իսկ առաջուց զինեալ թուրքեր ձգուած էին, որպէս զի իրենց յարձակման միջոցին հայերը փախչելու երբէք ճամբայ չունենան և ամենքն ալ ջարդուին, արդարեւ այդպէս

եղած է և շուկայէն հաղիւ մի քանի հայեր կարող
կը լինեն խոյս տալ, այն ալ վերաւոր վիճակի մէջ:
6. Յարձակումը սկսած միջոցին թուրք է սնաֆը
իրենց խանութներէ մէջ պահած մեծ քանակութեամբ
զէնքերը երևան կը հանեն ու կը ցրուեն հոտ հա-
ւաքուած թուրք խուժանին այսպէս պոռալով. «տի-
նին տէօվէթին սէվէն կեափւր գըրսըն, մալ պիզիմ
քի պիզիմ» այսինքն ո՛վ որ Մահմետական կրօնքը և
տէրութիւնը կը սիրէ կեափւր (հայ) թող ջարդէ,
ապրանքը իվերջոյ քանի որ արգէն մերն է: 7. Յար-
ձակումը ամենէն առաջ տեղի ունեցած է հայ վա-
ճառականնէի վրայ:

Յարձակմանց միջոցին կառավարութեան կողմէ բը-
նաւ, ուէ միջոց ձեռք առնուած չէ: Գայմագամը ե-
րեկոյեան ժամը տասն ու կէսին այսինքն յարձակումէն 5-
ու կէս ժամ վերջը միայն ոստիկան ուղարկած է Եւ-
դոկիա: Տեղական կառավարութիւնը այնպէս կը ձեա-
ցնէ թէ՛ առաջուց բնաւ լուր չունէր տաճկաց այդ
կանխապատրաստութենէն. մինչդեռ առաջները 2 իս-
լամ ունհատներէ մէջ անցած գաղտնի խօսակցութիւն-
ներն իսկ կիմանար: Մի քանի ամիսներ առաջ Նիք-
սարի ազդայինները կառավարութեան ծանուցած էին
որ տեղւոյն խլամ պարագլուխներէն Արապաճը Ապի-
տին, Եէմէն օղլու Իսմայիլ, Էպուպէքի՛ր՝ քաղաքին մէջ
խռովութիւն հանելու մասին պատրաստութիւններ կը
տեսնեն, խնդրելով որ ասոնց առաջբը առնէ: Գայմա-
գամը համոզուելով իսկ այս ճշմարտութեան անոնց մա-
սին ք և է պատիժ չըտնօրինեց: Ներկայիս մէջ իսկ երբ
այդ պարագլուխները ամեն նախճիր գործեցին կառա-
վարութիւնը դարձեալ անհոգ է և սանձարձակ ու ան-
պատիժ կը թողու զանոնք: Անոնք ազատօրէն և յաղ-
թական կերպով կերթնեկին Նիքսարի և քաղաքիս
միջև, անշուշտ հոս ալ տոթիթէն օգուտ քաղելու նը-
պատակով, մինչդեռ բարբարոսների հարուածէն զիրժ
մնացող, թշուառ հայերը իրենց գտնուած միջավայրէն
հեռանալու ազատութիւնը չունին. և անմեղ երիտա-
սարդ մ'ալ բանտարկուած է զոպարտութեամբ:

Նիքսարի կոտորածէն 5 օր առաջ Սերաստիայէն
տեղս եկած էր Գրդգ. զօրաբանակի հրամանատար ծա-
նօթ Զէքի փաշան, որուն եկած օրն իսկ Հայոց
մէջ տխուր նախադրացութիւն մը գոյացած էր մօտա-
լուտ աղէտի մը համար: Նոյն օր մի քանի հայեր
ձերբակալուեցան առանց բանաւոր պատճառի և դեռ
բռնաւոր կը մնան նախորդ բանտարկեալների հետ: Ընդ-
հանուր տարածայնութիւն կար որ Զէքի փաշա Ղափ-
զայի ջերմուկները պիտի երթար. բայց երկու օր վերջ
մէկէն դէպի Սերաստիա ուղևորեցաւ: Անոր այս տա-
րօրինակ գալու երթալու համար կը կարծուի թէ՛
այս կողմեր նոր կոտորած մ'ընելու հրահանգ տրուած
լինի:

Նրբ Նիքսարի կոտորածի լուրը քաղաքս տարա-
ծուեցաւ, Հայոց մէջ սկսաւ տիրել ընդհանուր սար-
սափ մը, հայ խանութները ամբողջովին գոցուեցան և
ամեն հայ առ ահի իր բնակարանը քաշուեցաւ: Մինչ
թուրք ժողովուրդը Զէքի փաշայի գալէն իվեր զդա-
լի կերպով գրգռուած է Հայոց դէմ, միայն չը հա-
մարձակիր այժմէն յարձակում ընել Հայոց վրայ խա-
նութները գոց ըլլալուն պատճառաւ: Առ երեւոյ-
թըս կառավարական պաշտօնեաների և մանաւանդ
թուրք երեւելիների կողմէ մեծ ջանք կը տեսնուի քա-
ղաքիս մէջ ուէ դէպքի տեղի չի տրուելու և խաղա-

ղութեան պահպանման համար. բայց հայերը ինչպէս
համոզուին անոնց ջանքերի անկեղծութեան, երբ իմօ-
տոյ հանգիստաւես եղան Նիքսարի աղէտներուն և մա-
նաւանդ երբ կը տեսնեն թէ թուրք ամբոխն սաստիկ
գրգռուած ու գաղտնապէս զինուած է: Միթէ կարե-
լի է հաւատ ընծայել կառավարութեան խոստումնե-
րուն որով կուղեն խանութները բանալ տալ, երբ
այդ ներգամիտ խոստումներն էին ուրիշ քաղաքների
մէջ հայերը խարէութեամբ մահուան ու թշուա-
ռութեան անյուշողը գլորելու պատճառները: Մենք
փորձով տեսած ենք թէ խաղաղութեան պահպանման հա-
մար կառավարութեան ցոյց տուած ջանքերը բոլորովին կեղծ
են: Խաղաղութիւնը միայն այն ատեն կարելի է պահ-
պանուիլ երբ որ կոտորածի պարագլուխները խտու-
պատուին: Այսբան հայ զոհերի արիւնքաբու խլամ
չարագործները ինչ պատժոյ ենթարկուեցան. կառա-
վարութեան լիազօր թոյլտուութենէն քաջալերուած
ինչեր չը պիտի ընեն տակաւին.....

Հայոց խանութները տակաւին գոց են. իրաց ներ-
կայ տաքնապալի կացութեան համար եթէ օր առաջ
աղղեցիկ միջոցներ ձեռք չառնուին՝ Եւդոկիոյ Հայու-
թեան համար ալ անխուսափելի է Նիքսարէ աւելի
սաստիկ կոտորած մը.....

ՍԱԸԳ.

ՆԱԽԱԿՆԵՐ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԵՏԻՑԻՑ.

Ալէքսանդրէայ, յուլիս 1 96.

Այս օրեր թիւրք մուսուլման ժողովուրդը ի հարկէ
վերադառն կառավարութեան ակնյայտի հրահանգովը
գրգռուած կատաղած է: Ինչ զիրք և ինչ ընթացք որ
ունէր ընդհանուր կոտորածէն առաջ, նոյնը ունի և
այսօր. անոնք սկսած են հայ ժողովուրդին սպառնալ, կո-
կողոպտել և գնդակահարել: Թէպէտ ասոնք թրքաց
համար սովորական են, սակայն վերջին շրջանս ստացած
է աւելի կատաղի և յուզիչ կերպարանք, յորմէ ան-
խուսափելի կերեւի մի մեծ ընդհարում հայ գիւղերի և
թիւրք ժողովուրդի ու միանգամայն կառավարութեան միջև:

Երկրորդ անգամն լինելով, ահա այսօր 2րդ-Մար-
զուանի կրօնական ժողովոյ կողմանէ իրենց Ներկայ ըս-
պառնակից վտանգաւոր դրութիւնը ծանուցանող գրու-
թիւններ կը հասնին Ալէքսանդրէայի եւրօպական փոխ.
հիւպատոսներին: Միենայն իմաստը պարունակող մի յոյ-
տագիր ևս կը ջրկուի Կ. Պոլիս սրբազան պատրիարքին
ստիպան աւաղ, որ աղոնց արդիւնքը անվայել կը մնայ
ժողովուրդի վիճակի առաջ: Անցեալ տարի սոյնանման
հարիւրաւոր գրութիւններ կուղարկուէին Հալէպի և
Ալէքսանդրէայի եւրօպական մեծ և փոխ-հիւպատոսնե-
րին. հոսի յետոյ անցեալ 95 հոկտ. ամսոյ վերջերը,
Փայասի հայաբնակ գիւղօրէից հրկիզման ծուխը եր-
կինք կը բարձրանար և նոյեմբերի ամսու առաջին օրը
2րդ-Մարզուանի համար նշանաւոր հանդիսացող առա-
ւատու կատաղի պատերազմի մէջ արձակուած հազա-
րաւոր զէնքերի ձայները կը տարածուէին և կը դրոշե-
ցնէին ամեն կողմեր: Այդ ամենը եւրօպացիներ կը զիտէր
և անձամբ տկանատես կը լինէր: Այդ քաղաքակրթեալ
կուռած աշխարհին ապացոյցներ առաջ բերել հար-
կաւոր չէր աւելի ներսերը կատարուած եղեռնական ու
քստմեղի դէպքերուն առթիւ: Քիչ յետոյ անոր մար-
տանաւերն ալ ներկայ կը գտնուէին և հանդիսատես կը
լինէին անցքերին, միենայն ժամանակ անտարբեր մնա-

լով և ոչ մի ճիշտ չանելով ի նպաստ անգլիական և թուրքական հայ ժողովուրդին: Այս առիթը կը գրենք առ ի նախադրանք այդ անխնայ, շահամուլ և անասթիվ երկու պային, որ իր քննիչ տակ թրքական վայրագ դադանութիւններ ի գործ դրուեցան և նա միայն զոհացաւ հեռադիտակով ի հեռուստ դիտելով... Սակայն սուլթանի հայերը կատարելու մասնաւոր իրաւունք չը յաջողեցաւ գործադրուիլ Զոք-Մարզուանի մէջ, շնորհիւ Հընչակեան Կուսակցութեան կանխատեսութեան, ձեռք առնուած միջոցներուն և ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան զիրքի մէջ զրուելով: Թշնամին իր բազմաթիւ զոհերը ունենալէ յետոյ լաւ հասկացաւ իր անկարողութիւնը այդ վայրերը զրաւելու և ժողովուրդին կոտորելու համար, ուստի ճարահատեալ մեղմ միջոցներու գիմեց՝ Զոք-Մարզուանը զինագողար անելու և յարմար ժամանակի ձգեց վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու: Ահա այս օրերկարծես յարմարութիւն կղբայ այդ թուեաւոր նպատակը ի գործ դնելու և երկրորդ անգամը լինելով փորձ մը ևս անելու. անոնք թէ պիտի յաջողին...

Փայասի հայաբնակ գիւղերի նկատմամբ ամենէն մօտալուտ կը գոչակուի աղէտը. քանզի այս օրեր հարստահարութիւններ, սպանութիւններ կրկնապատկուած և սովորական են դարձած: Անյետալ օր դեռ Օձագը գիւղին եղբքը նոյն գիւղացի Ասիւնեան Պետրոսը իր գրաստով դաշտէն եկած պահուն գիւղին առջևը գտնուող գետնակները 3 զինեալ թիւրքեր կը յարձակին վրան և գլխէն սաստիկ վերաւորելով գրաստը կռուեն ու կը մեկնին: Հայը մահամերձ վիճակի ենթարկուած է:

Վայնպէս նոյն գիւղէն Քելվանէսեան Աւագը, իր որդին Պէպէքը և եղբորորդին Մինասը ու Հաճնցի Կարապետ անուն անձը, ըստ թրքաց երեկոյեան ժամը 12-էն յետոյ իրենց տան պարտէզին մօտ գտնուող մետաքսի գործատեղիէն վերադարձած միջոցին, յանկարծ անակնկալ կերպով զէրբերու ձայնի հետ կը գնդակահարուին: Ասոցմէ Աւագը մահացու կերպով կը վերաւորուի և հետեւեալ հոն ինկած կ'մնայ. իսկ միւսները վերաւոր վիճակի մէջ կը յաջողին փախչիլ: Աւագը ութ ժամ յետոյ կը մեռնի: Սոյնանման գէպքեր միշտ անպակաս են և իրարու կը յաջորդեն անյապաղ կերպով: Այս ամէնը տեղի կունենայ կառավարութեան և անոր 3-400 զօրքերու ներկայութեանը, որոնք բոլորովին անտարբեր կը գտնուին ոճրագործները ձերբակալելու:

Այս ամենի պատճառաւ հայ սովորուած ժողովուրդը թողած իր սիրելի հողն ու քաղաքը, որի վրայ այնքան անմեղ արիւններ են հոսած կը գաղթէ օտար երկիրներ, Սիւրիա և արտասահման: Մեծաւ մասամբ Տիգրանակերտցիներ են գաղթականները, որոնք ամեն շաբաթ խումբ խումբ, տունն ու տեղը մաքրած, իրենց ընտանեօր և զաւակներով կուգան բոլորովին թշուառ ու ողորմելի վիճակի մէջ: Ասոցմէ շատեր նաև նստելով արտասահման կանցնին՝ կ'ընկնելով թէ այնտեղ հանգստութիւն պիտի գտնեն: Կը գտնուին նաև արապ-կերպիներ, ակնցիներ ևլն: Տիգրանակերտցիները 4 ամիսներէ ի վեր է, որ շարունակ կուգան. մինչև իսկ մէկ անգամէն 300 հոգով մի բազմութիւն եկաւ: Կը լսենք թէ այսչափ բազմութիւն ալ Հալէպի վայրով կը գաղթեն:

Ալէքսանդրէտ, 10 յուլիս 96.

Սակէ առաջ ուղարկած նամակովս տեղեկագրած էի Փայասի հայ գիւղերի տաքնապալից և այլեկոծուած

վիճակը. սակայն անկէ մինչև ցարդ մի օր և է կարեւոր գէպք տեղի չունեցաւ.

Սի քանի օր առաջ Զոք-Մարզուան մեկնեցաւ մի թիւրք Միրալայ՝ ուղղակի Կ. Պօլսէն եկած ի ձեռնին կրելով սուլթանական մի հրովարտակ, որը պիտի կարգացուի եղբւր շուկայի մէջ ի ներկայութեան հայ և թիւրք մեծամեծաց և ընդհանուր խումբ բազմութեան: Գեռ չը կարգացուած այդ թուղթին իմաստը կը լսենք թէ երկու ազգաց միջև հաշտութիւն գոյացնել, զիրար երաշխաւորել, այսուհետեւ մի անպատեհ գէպք չը ծագելու համար է: Վերջապէս տեղութեան և սուլթանին հաւատարիմ և հաւանդ լինել ևալն: Այդ նորեկ պաշտօնեան առ երևոյթս հայասէր ցոյց կուտայ ի սկզբան. սակայն դեռ յայտնի չէ թէ ի վերջոյ ինչ գաղանթութիւններ և թրքական գձուծ խաբէբայութիւններ պիտի անէ: Այժմէն հաստատ գիտենք թէ այդ սուլթանական հրովարտակի տակը թրքական խորամանկ շենքութիւններ թաքնուած են: Տեղական զինուորական իշխանութիւնը տակաւին գիշեր ցերեկ մշտական կերպով զինուորական շղթայի տակ առած կը պահպանէ ծովեզերքը:

Պթառատ սուլթանը ի նպատակ Հայաստանի Հայերին այժմ Հայերէս նուէր կը հաւաքէ: Ալէքսանդրէտէն 150 մէճիտ ժողովից: Այդ նպատակը ընդ ամենը պէտք է լինի եղբւր 200000 մէճիտիէ և ամբողջ գումարը որոշուէր է ուղարկել Պօլիս սուլթանին և այն տեղէն ցրուել Անատոլիոյ թուրք և հայ կարօտեղոց... Խեղճ սուլթանի Համիտիէ զօրքերը անօթի և մերկ կը ստակին. վեց ամիսներէ ի վեր է ամասական չեն ստացած. այդ պատրուակաւ զօրքերուն մի մաս դրամ պիտի կարողանայ հայթայթել իր զրամական անձուկ զրութիւնը ու ամօթը ծածկելու համար աշխարհի առաջ:

Այժմայի հայութիւնն ևս գաղթականութեան դիմած է. ամեն շաբաթ անպակաս են տեղս հասնողներ:

ՎԼԷԺ.

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ.

Կ. Պօլիս, 13²⁵ յուլիս 96.

Երկու օր առաջ ոստիկանութեան նախարարներու կողմէն կանչուեցաւ հայոց քաղաքական և կրօնական ժողովներու անդամները: Այս խնդիրը վերին աստիճանի ծանր յուզում և շփոթութիւն պատճառեց հասարակութեան մէջ: Նազըմ փաշան նախապէս հրամայած էր, որ ժողովականները ոստիկանատուն երթան, սակայն ժողովականաց կրկնակի և ուժեղ պահանջին վրայ ոստիկանապետը համաձայնեցաւ զանոնք իր մասնաւոր բնակարանին մէջ ընդունել:

Ժողովականներէն 15 անգամ միայն ներկայ գըտնուեցան: Նազըմին հետ կընկերանար նաև հասարակաց գործոց տեսուչը: Նազըմը կարգաց կառավարութեան իրաւէ մը, որը կը հրամայէր իրեն հաջորդել նախարարաց ժողովոյ որոշումները և յետոյ այդ որոշմանազրին մէկ օրինակը յանձնեց անոնց: Նախարարը շատ խիստ վերաբերութիւն մը ունեցաւ ժողովականաց հետ և զանոնք յանդիմանեց թուրքական անբաղաբաւարի լինել մը գործածելով, որ լուրջ կերպով չեն օգնէր կառավարութեան՝ յեղափոխականաց դէմ գործելու, իսկ ընդհակառակը զանոնք կը պաշտպանեն. Ե. յետոյ յայ-

տարարեց ասելով՝ կը տեսնենք թէ կը բերականութիւնը համաձայն է յեղափոխականաց, իսկ ժողովականները անորոշ դիրք մը բռնած են, հետեւեալ ախտահարութեան իրենց անհատապէս պատասխանատու նկատուած են՝ և եթէ մինչև հիմայ չեն պատժուած՝ ուղղակի սուլութանի ողորմածութեան շնորհն է։ Այսուհետեւ պէտք է գիտնալ որ պատասխանատու է ք թուրքիայի ունէ կողմ հայոց մէջ ինչ խառնակութիւններ որ պատահին։

Վազըմ՝ փաշան իմաց տուաւ նաև որ նախարարութիւնը այս յայտարարութիւնը կրնէ պաշտօնապէս իբր նախարարապետ և կը ծանուցանէ իրենց, որ խիստ կերպով պիտի պատժուին ապագայ նոր խառնակութեանց հանդէպ՝ անցեալը ներուած լինելով։ Ժողովականները խնդրած են պատասխանելու իրենց վրայ եղած ամբաստանութեանց դէմ, սակայն արտօնութիւն չի տրուեցաւ։

Վախարարի տնէն ելլելէ վերջ ժողովականները ամբողջութեամբ պատրիարքարան գնացին, ուրտեղ խմբագրեցին պատասխանը, որով կը մերժէին իրենց վրայ եղած պատասխանատուութիւնը։ Բողոքեցին նաև այն վարժունքի դէմ, յայտարարելով որ այդ վարժունքը եղած է ապօրինի կերպով և «նմի» զիրենք պատասխանատու գտնել այն գործոց և այն մարդոց վրայ, որոնց մասին իրենց պաշտօնը իշխանութիւն մը չի տար։ Այս երկու ժողովոյ անդամները հայ հասարակութեան ամենանշանակելի անձնաւորութիւններն են։

Ընդհանուր կարծիքը այն է թէ թուրք կառավարութիւնը նպատակ ունի այս միջոցաւ ահաբեկել և ստիպել անոնց հրաժարուիլ, որով պատրիարքը կը զրկուի և մինակ կը թողուի։

ԿՐԵՏԷԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ.

Թիւրքիոյ ընդհանուր վիճակը հետզհետէ անբուժելի կերպով կը վատթարանայ։ Երկրի ամեն կողմերը անվերջ յուզումների և խրտուսների է մատուցած, ղեկավարութիւնը ու շարժումները ընդհանրացած են և ոչ ոք ժամանակէն կատարեալ անիշխանական վիճակի մէջ պիտի գտնուին։

Կրէտական խնդիրը այժմ մտած է քաղաքական վտանգաւոր շրջանի մէջ և երկու կրօնական ընդհանուր կառավարութեան։ Եւրոպական պետութիւնները իրենց փոխադարձ շահերի պատճառով ամեն ծիգ կը թափեն թիւրքիայի մէջ խաղաղութիւնը պահպանել ծնունդ գործելով Աթէնքի կառավարութեան և կրէտէի ապստամբութեան վրայ։ Զաղաքական շրջանակների մէջ երբեմն մտքեր կը յայտնուին թէ եւրոպական պետութիւնների կողմէ մի նաւային ցոյց կազմակերպել, ինչպէս 1885-ին, պաշարել յունական ծովեզերքը Կրէտէին կամաւորներ և ուղղամտները չը հասցնելու համար և կամ իրենց ընթացքը թողուլ ծակաւազարական կերպով այնպէս, որ թիւրք կառավարութեան և Կրէտէի ու միասնական Յունաստանի մէջ ինքնին վերջ գտնէ խնդիրը ունէ եղանակով։ Առաջին միջոցը, այն է մի նաւային ցոյց կազմակերպել, շատ հեշտ է, քան որ անկարելի է համաձայնութիւն կայացնել պետութիւնների մէջ։ Ներկայիս մէջ եւրոպական քաղաքականութեան ամենամեծ հարցական նշանը Զարի կամին է, որը դեռ ևս յայտնի չէ։ Այսու հանդերձ թիւրք կառավարութիւնը իր յոյսը դրած է եւրոպական պետութիւնների անհամաձայնութեան վրայ։

Կրէտէի ամեն կողմերը արդէն ապստամբութիւնը տարածուած է և նորանոր արիւնհանգ ընդհարումներ ու կռիւներ անընդհատ տեղի կունենան, որոնց մէջ քաջ կրէտացիները, առ հասարակ, նշանաւոր յաղթանակներ կը տանեն թրքական զինուորների վրայ։ Մի քանի օրէ ի վեր բուն կռիւներ տեղի կունենան Ռէթիմոյի նահանգին մէջ Արքիմաթիէն սկսած մինչև Կորսաքի ապստամբների թիւը 1,500-էն անելի էր։ Բազմաթիւ ապստամբներ յանդուգն կերպով պարիսպներին մօտեցած կը պատերազմէին թիւրք զուգներու հետ։ Թիւրքերը կաղաղակէին թէ՛ ապստամբների մեծ մասը ֆուստան էլ և կը կրէր, որ ըսել է յոյն կամաւորներ են։

Թիւրքերը նոյն մտնելով Գանիա հեռագրած են օգնութիւն ըստանալու համար։ Թիւրքերի կրած վատը շատ մեծ է. քաղաքական սպաննուածներ և վիրաւորուածներ ունին։ Հէրակլիոսի մէջ ևս ամեն յարաբերութիւն դադրած է. մուսուլմանները և քրիստոնեաները իբրդ դէմ խիստ լարուած են. վերջիններս իրենց տները ապստամբա՛ պատնէշների ետեւ կը պաշտեն։ Աթէնքէն ստացուած մէկ հեռագրի համաձայն կը հաստատեն թէ Կորսաքիի բերքը, որը կրէտացիները երկար ժամանակէ ի վեր պաշարած էին, յաջողած են գրաւել. թիւրք զինուորների կորուստը շատ մեծ է. միայն ութսունի շափ զինուորներ գերի բռնուած են։ Անցեալները երկու առաջատարաւորով 250-ի շափ կամաւորներ ևս իրենց գէներով ու ռազմավորներով ցամաք ելան Մէսսալային ու Սէլինոյէն և ուղղուեցան դէպի

կղզու հարաւային կողմերը։ Ուրիշ կողմերէ ևս կըսպասուին նորանոր օգնութիւններ։

Կրէտէի յեղափոխական զօնը կը յայտնարէ, որ եթէ Բ. Դուռը իր պատասխանը ուշացնէ, այնու խնդիրը հաշտարար եղանակով վերջացնելու ամեն փորձ մի կողմ պէտք է ձգուին։ Ապստամբները կենթադրեն թէ՛ թիւրք կառավարութիւնը իր պատասխանը ուշացնելով կամ այն է որ զաղտնի կերպով նորանոր օյժեր կը հաւարէ Կրէտէի դէմ և կամ կուզէ ժամանակ չափել մինչև ծանուցի ցրտերը։ Կրէտէն կը հեռագրեն իր թէ՛ չէլէն կառավարութիւնը խոստացեր է անմիջապէս նախարարի ուղարկել Կրէտէ չէլէն հաւատակներու պաշտպանութեան համար՝ եթէ թիւրք կառավարութիւնը ժխտական պատասխան տայ Կրէտական պահանջների դէմ։ Այսպիսի ժամանակ կը յուսացուի նաև թէ Յունաստանը զօրք կը հանէ կղզին և եթէ Պիտութիւնները լուծեանք համաձայնին Կրէտէի միացումը պիտի հռչակէ Յունաստանի հետ։

Կրէտէի իտալական հիւպատոսը հրամայ է ստացած իր կառավարութեանէն, որ եթէ կղզու մէջ գրութիւնը անելի ևս ծանրանայ, մեծ Պետութիւնների հետ համաձայնութեամբ, յարաբերութիւն հաստատել կրէտական շրջը գտնուող իտալական մարտանաւերի հետ և զօրք հանել տայ ցամաք իտալական հաւատակների պաշտպանութեան համար։ Նաև Աթէնքէն հասած մի հեռագիր կը հաստատէ թէ՛ անգլիական զինուորականները զբաղուած են Գանիայի տեղագրական քարտեզը պատրաստել մի քան, որ շատ մտահոգութիւն կը պատճառէ թիւրքերին, որոնք կը կասկածեն թէ անգլիական նախարարութիւններն են։ Սուլթանը, որբան խաբեբայ, անսովոր, այնքան երկնուտ, այժմ շուարած է բռնելը ընթացքի մասին և չը գիտէ ինչ անելը։ Անցեալները կը մտածէր քաջի պէս մերժել կրէտացիների բոլոր պահանջները, իսկ վերջերս կը դիմէ եւրոպական տէրութիւններին՝ որ ունէ կերպով լուծում տան սոյն խնդիրը։

ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՀՐԱՄԱՐԱԿԱՆԸ.

Եւրոպական թերթերի մէջ Պօլէն եկած հեռագիրները կիմացեն թէ՛ անցեալ չորեքշաբթի Հայոց Պատրիարքը հրաժարականը տուած է։ Սուլթանը ընդունելով Պատրիարքի հրաժարականը, պաշտօնապէս յայտարարած է։ Բ. Դուռը առաջին իրատեղով խօսն ժողովը լուծեց և մի երկրորդ իրատեղով ընտրեց մի նոր խառն ժողով՝ բաղկացած 8 կրէականներէ և 8 աշխարհականներէ, որոնք իր պաշտօնեաներն են։ Այդ նորակազմ ժողովը պատրիարքական փոխանորդ նշանակեց Պուրսայի Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը։

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԳՐԵՍ.

Յուլիս ամսի 27-ից մինչև օգոստոս 2-ը Լոնդոնում տեղի ունեցաւ Միջազգային Սոցիալիստական Կոնգրէսը։ Կոնգրէսի նիստերը սխեմուց երկու շաբաթ առաջ Կերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատական Կուսակցութեան գիտական օրգան «Նիւ-Յայտի» (Die Neue Zeit) Nr 42-ի մէջ, «Հնչակ»-ի խմբագրութեան ստորագրութեամբ զետեղւած էր մէկ ընդարձակ յօդուած՝ «Հայկական խնդիրը և Սոցիալիզմը» վերնագրով։ Այդ յօդուածի վերջն առաջարկվում է եւրոպական ու ամերիկական Սոցիալիստական Կուսակցութիւններին իրանց ազդեցութիւնները գործ դնել՝ նպաստելու հայկական խնդրի շուտափոյթ լուծման։ Յօդուածում մատնացուցութիւններ է արված մի շարք միջոցների վրայ՝ այդ ազդեցութիւնը գործ դնելու համար։

Կոնգրէսի մասին ընդարձակ տեղեկագրութիւն կը զետեղենք «Գաղափար»-ի № 3-ում, որ լոյս կը տեսնէ առաջիկայ Սեպտեմբերին։

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և գրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. — M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush. London W. [Angleterre].